

NIKOMEDEİA KENTİ VE MEN KÜLTÜ

Hülya BOYANA*

Bildirimize başlarken öncelikle Anadolu'nun kuzeybatısında yer alan Bithynia bölgesinin coğrafi durumuna bakmamız gerekmektedir.

Bithynia, kuzeyde Karadeniz (Pontus Euxeinos), batıda Çanakkale Boğazı (Hellespontos), İstanbul Boğazı (Bosphoros) ve Kocaçay (Rhyndakos), güneyde Sakarya Irmağı (Sangarios) ile sınırlanmış, Anadolu'nun kuzeybatısında bulunan bir bölgedir. Asya kıtasının Avrupa'ya doğru ilerlemiş bir uç parçası olan Bithynia Bölgesinin üç tarafı denizlerle kaplıdır ve uzun bir sahil şeridine sahiptir, ancak Küçük Asya (Asia Minor)'nın çeşitli tarih ve haritalarında Bithynia'nın sınırları farklı gösterilmiştir.

Nikomedea Bithynia Bölgesine başkentlik etmiş ve bulunduğu mevki dolayısıyla bölgenin en önemli kentidir. Nikomedea kenti dünyanın en iyi limanlarından birine sahiptir. Körfez gittikçe daraldığı için kolayca kapatılarak, denizden gelebilecek saldırıları önleme olanağı da sağlamıştır. Nikomedea üç ana yol üzerindedir. Bunlardan ilki doğuya yönelmiş Bithynia arazisi içine doğru derinlemesine uzanan körfez ve Bolu'dan, Paphlagonia üzerinden Amasya'ya uzanır. Diğeri sahilden Marmara Denizine yönelerek, Avrupa sahiline ulaştırılan yol olup, üçüncüsü de körfezin kuzey sahilini takip ederek, İstanbul'a giden yoldur¹.

Nikomedea meyve bahçeleri ve verimli tarım alanlarına sahip olan bir kenttir. Bununla beraber kent birinci derecede deprem bölgesinde yer almaktadır. Yazılı kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre bu bölgede birçok şiddetli depremler olmuştur.

Nikomedea'nın içinde bulunduğu, Hellenlerle Romalıların Bithynia dedikleri coğrafi bölgenin M.Ö. XII. yüzyıla kadar durumu karanlıktır².

M.Ö. 712 yılında Hellas'ın (Yunanistan) Megara şehrinden hareket eden ve kendilerine yeni bir şehir kurmak için uygun bir yer arayan göçmen grubu, İzmit'in tam karşısında, körfezin güney köşesinde bulunan keramik parçalarının gösterdiğine göre "Baş İskele" mevkiine yerleşmişlerdir³. Bu şehir kısa zamanda ilerleyerek kendi adına sikke

* Doç. Dr. Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, e-mail: boyana@humanity.ankara.edu.tr

1 C. Bosch, *İzmit Şehrinin Muhtasar Tarihi*, çev. Osman Nuri Arıdağ, İstanbul, 1937, s.7.

2 Jean Marcade, *Recueil General des Monnaies grecques d'Asie Mineure I*, Paris 1953, s.14.

3 W. Ruge, "Nikomedea", RE XVII, 1, Stuttgart 1936, s.471; J. Sölch, "Bithynische Städte im Altertum", *Klio* XIX, Leipzig 1925, s. 142.

darbete başlamıştır. Bu sikkeler üzerinde şehrin sembolü olan istakoz resmi görülür⁴. Sikkeler üzerinde yazılı olan Astakos kelimesi bildiğimiz deniz hayvanı istakozdur. Megaralıların şehir kurarak yerleştikleri bu bölge daha önce de bir yerleşme yeri idi. Yani Megaralıları buranın ilk halkı değildir. Daha önce yerleşilmiş olan bir yeri ele geçirerek bir Hellen şehri haline getirmişlerdir. Söylenceye göre Astakos isimli kahraman bu yerin perisi olan Olbia ile denizlerin tanrısı Poseidon'un oğludur. Bu söylence, Hellen kolonizatörlerinin diğer yerlerde de şehir kurduklarında tekrar ettikleri geleneksel bir masaldır. Astakos sikkelerinin arka yüzlerinde görülen kadın başı Nikomedeia'nın perisi olan Olbia'nın başı olmalıdır⁵.

M.Ö. V. yüzyılda yaşayan, antik çağın ünlü coğrafyacısı Skylax, Astakos isimli bir yerden bahsetmemekte, onun yerinde Olbia'yı göstermektedir⁶. M.Ö. I. yüzyılda yaşayan Amasia'lı coğrafyacı Strabon ise Geographica adlı eserinde Astakos kentinden şöyle bahsetmektedir. "Khalkedon (Kadıköy) kıyısını izleyerek Propontis'in (Marmara Denizi) bir parçası olan Astakenos Körfezi'ne (İzmit Körfezi) gelinir. Bu körfezde bulunan Nikomedeia, Bithynia krallarından birisi (Nikomedes I) tarafından kurulmuş ve ismini ondan almıştır. Burada Megaralıları ve Athenalıları ve daha sonra Daidalsos tarafından kurulmuş olan Astakos kenti de vardır ve körfez ismini Astakos kentinden almıştır. Burası Lysimakhos tarafından yerle bir edilmiştir ve halkı Nikomedeia'nın kurucusu tarafından Nikomedeia kentine yerleştirilmiştir"⁷. Bu verilere göre Astakos ile Olbia isimlerinin, aynı yerin çeşitli zamanlarda kullanılmış iki ismi olduğu anlaşılmaktadır. Olbia-Astakos-Nikomedeia aynı şehirdir diyebiliriz.

M.Ö. VII. yüzyılın ilk çeyreğinde Treterlerin Bithynia'dan geçtikleri sırada Astakos'un da yağma edildiği, fakat yine Megaralıların diğer bir kolonisi olan Khalkedon (Kadıköy) tarafından tekrar iskân edildiği anlaşılmaktadır⁸. Astakos şehrinin M.Ö. 500 ile 435 yılları arasında sikke darbettiği ve bağımsız bir Hellen yerleşmesi olduğu bilinmektedir. Şehir 435 yılında Atina'nın hâkimiyetine geçtikten sonra sikke darbına son vermiştir⁹. Daha sonra Astakos'un tarihi Bithynia'da gelişen genel olaylara bağlı kalmıştır.

M.Ö. 500 ile 435 yılları arasında darbedilen sikkelerin üzerinde (Resim I No.1) şehrin arması olarak yine istakoz resmi görmekteyiz. Sikkenin arka yüzünde ise bir kadın başı vardır. Hellen kolonistleri bununla Astakos'un perisi Olbia'yı göstermek istemişlerdir. Nikomedeia'lı tarihçi Arrianos'un Bithyniaka adlı eserinde de, denizlerin tanrısı Poseidon'dan doğma Astakos'un bu kenti kurduğu yazmaktadır¹⁰.

Bu sikkelerin darbedildiği dönemde Astakos şehrinin ismi Attika-Delos Deniz Birliğinin vergi listelerinde görülmeğe başlamıştır¹¹. Bu listede Astakos'un yılda 9000 drahmi verdiği görülmektedir. M.Ö. 450 yılında vergi miktarı 1000 drahmiye çıkmıştır. M.Ö. 441 yılında listeden tamamen kaybolmuştur. Atina'yı yöneten Perikles Pontos ile ticaret yapmak ve Boğazları tamamen Atina'nın eline geçirmek için Karadeniz'e askeri harekât düzenlemiştir. Bu amaçla da Astakos'u güçlendirmek için göçmenler yerleştirmiştir. Bundan sonra Astakos süratle genişlemiştir.

Bithynia bölgesinde Hellenistik Döneme kadar Bithynia kökenli yerel bir merkezi iktidar oluşmamıştır. M.Ö. V. yüzyılın ikinci yarısında Daidalsos, Bithynia'da siyasi bir birlik

4 Sölch, *a.g.m.*, s. 143; B.V. Head, *Historia Numorum*, London 1911, s. 510; Imhoof Blumer, *Monnaies grecques*, Paris 1883, s. 232-238.

5 FHistGr III, s. 793.

6 Skylax, 92.

7 Strab. XII, 563.

8 Sölch, *a.g.m.*, s. 144; Bosch, *a.g.e.*, s. 12; N. Fıratlı, *İzmit Şehri ve Eski Eserleri Rehberi*, İstanbul 1970, s. 3.

9 A.M. Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara 1984, s. 309.

10 Arrian, *Bithyniaka*, Fragman 5.

11 B. D. Meritt, H. T. Wade-Gery, M. F. Mc Gregor, *The Athenian Tribute Lists*, vol.I, Princeton 1939, s. 523.

kurmaya çalışmıştır. Daidalsos'ten sonra Boteiras ve daha sonra Bas'ın adı bölgenin kralları arasında yer almıştır. Daha sonra yönetime geçen Bas'ın oğlu Zipoites, Bithynia Krallığı'nın Hellenistik dönem genel yapısı içinde tanımlanan ilk kral unvanına sahip olmuştur¹². Zipoites (M.Ö. 327-279) Astakos'u M.Ö. 315 yılında kuşatmış ise de, Anadolu'ya hâkim olan Antigonos'un komutanı Ptolemaios'un baskısı dolayısıyla başarılı olamamıştır¹³. Aynı kral M.Ö. 279 yılında Astakos'u ele geçirmiştir. Zipoites ile Trakya kralı Lysimakhos arasında uzun müddet devam eden savaşlar sırasında, Lysimakhos Astakos'u kısa bir süre için zapt etmiştir. Ancak elinde tutamayacağını anlayınca şehri tahrip etmiştir.

Bithynia kralı Zipoites ölünce, yerine oğlu I. Nikomedes geçmiştir. I. Nikomedes kendi ismi ile anılan yeni bir şehir kurmaya karar verdiğinde, bu şehir için Astakos'un yerini seçmiştir. Burası körfezin sonunda ve dünya ticareti bakımından önemli bir nokta idi. Bu şehri kurmakla da Bithynia Kralı I. Nikomedes o zamanki dünya ticaret ve uygarlığına açılan bir kent kurmuş oluyordu. I. Nikomedes Astakos'un karşısında bugünkü İzmit'in bulunduğu yerde M.Ö. 264 yılında Nikomedeia kentini kurmuştur¹⁴. Ancak, Astakosluların şehirlerinin karşı tarafa aktarılmasını hoş karşılamayacağını düşünerek, yeni şehrin kuruluşunu kâhinlerin dileğine ve bir doğal olaya bağlamıştır¹⁵. Bu kentin kuruluşu Roma İmparatorlarından Maximinus Thrax (M.S. 235-238) ve Gordianus III (M.S. 238-244) zamanında sikkeler üzerinde gösterilmiştir¹⁶ (Resim 2). Sikkenin ön yüzünde, sol tarafta sağ elini kalçasına dayamış, sol elindeki kurban çanağını (patera) aşağıya doğru tutmuş olan sakalsız bir adam görünmektedir. Saçlarında kralların taşıdığı olduğu bir bağ vardır. Önünde etrafına bir yılın sarılmış ve yanmak üzere olan bir kurban altarı durmaktadır. Bunun üstünde de aşağı doğru uçan bir kartal vardır. Sikkenin sağ tarafında, sağ kolunda ucu eğri bir asa tutarak sol elini de yukarı kaldıran sakallı bir adam durmaktadır. Sikkenin arka yüzünde muhtemelen Poseidon'a ait bir tapınak görünmektedir. Sikkedeki kral kenti kuran I. Nikomedes'tir¹⁷. Bu sikke Nikomedeia'nın 500. Kuruluş yıl dönümü dolayısıyla darp edilmiştir.

Yeni kente kurucusu tarafından Nikomedeia ismi verilmiştir. Eski Astakos şehrinin halkı da buraya yerleşmiştir. Kral burayı Bithynia krallığının merkezi yaparak şehirde birçok tapınak ve binalar inşa ettirmiş, kültürün yayılması için önlemler almıştır. Nikomedeia sürekli gelişme göstererek büyük bir Hellenistik şehir haline gelmiştir¹⁸. Daha sonra Roma M.Ö. I. yüzyılın ilk yarısında Bithynia'yı zapt etmiş ve Pontos kralı Mithridates ile Romalılar arasındaki savaşta şehir zarar görmüştür. Kral IV. Nikomedes (M.Ö. 91-74) ölürken krallığını Romalılara başılamıştır¹⁹. VI. Mithridates tekrar Bithynia'yı zapt ederek Nikomedeia'yı karargâh yapmıştır²⁰. Ancak, Pompeius'un VI. Mithridates'i kesin olarak mağlup etmesinden sonra Bithynia artık bir Roma eyaleti haline gelmiştir²¹. Nikomedeia'yı, doğu-batı yolu üzerinde, stratejik konumu önemli olduğu için ve boğazlara hâkim bir konumda olduğu için Bithynia Bölgesinin merkezi (Metropolis) yapmışlardır²². Bir süre bu unvanı Nikaia almış ise

12 Ayşe Çalık Ross, *Antik İzmit-Nikomedia*, Delta Yay. İstanbul 2007, s. 61.

13 Sölch, *a.g.m.*, s. 145.

14 Strab. XII, 563; Memnon XX.

15 Astakos sirtlarında kurban edilen bir hayvanın kutsal mezbahada yanması sırasında gökten bir kartal inerek yanmakta olan hayvanı alır. Bu sırada bir yılın da hayvana sarılır. Yılan karadan, kartal havadan Nikomedeia'nın temellerinin atılacağı yerde buluşurlar. Kâhinlere göre tanrı şehrin buraya kurulmasını istemiştir. Böylece Nikomedeia'nın temelleri atılır. Bkz. Sölch, *a.g.m.*, s. 146.

16 Levha I, No.2.

17 Firatlı, *a.g.e.*, s. 5.

18 Dio Cass., XXXVI, 104. Ed. Iones Melber, *Historia Romana*, Lipsiae 1890.

19 Memn., XLIII, 1; D. Magie, *Roman Rule in Asia Minor*, Princeton 1950, s. 320; Mehmet Ali Kaya, *Türkiye Tarihi ve Uygarlıkları II*, İzmir 2012, s. 271.

20 Brandis, "Bithynia", *RE V*, Stuttgart 1897, s. 524 vd.

21 O. Akşit, *Roma İmparatorluk Tarihi*, İstanbul 1985, s.473 vd.

22 Mehmet Ali Kaya, "Anadolu'da Roma Eyaletleri: Sınırları ve Roma Yönetimi", *A.Ü. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, c.24, sayı:38, Ankara 2005, s. 17.

de sonradan Nikomedeia yine merkez olmakta devam etmiştir. Nikomedeia Roma yolları üzerindedir ve özellikle askeri nakliyat bakımından büyük önem taşımıştır. Şehirde Roma İmparatorluk Döneminde sürekli bir Roma askeri birliği ve Roma filosu bulundurulmuştur²³. Deprem kuşağı üzerinde bulunduğu için kentte kuruluşundan itibaren çok sayıda depreme bağlı yıkımlar meydana gelmiştir. Nikomedeia'da olan bu depremlerden biri M.S. 123 yılına tarihlendirilmektedir. Depremden harap olan kent İmparator Hadrianus tarafından (M.S. 117-138) onarılmıştır²⁴.

Üçüncü yüzyılda imparatorluğun genel olarak çökmeye başlaması, Gotların ve Partların taarruzlarına maruz kalması sonucunda Nikomedeia da zarar görmüştür. Gotlar gemilerle çıkarak şehri yağma etmişlerdir²⁵.

M.S. 284 yılında Nikomedeia, imparator olan Diokletianus zamanında imparatorluğun merkezi olmuştur. M.S. 358'deki büyük depremden sonra kentte büyük yangınlar da olmuş ve halk yakın kentlere göç etmiştir. M.S. 362 yılında meydana gelen depremde ise kent tamamen tahrip olmuştur²⁶.

Bithynia Bölgesinin bulunduğu mevki dolayısıyla en önemli kenti olan Nikomedia'da Ay Tanrısı Men'i ele almaya başlamadan önce Men hakkında bilgi vermek istiyorum. Nikomedeia'da yaşayan halkın Hellas'tan Megara Bölgesinden geldiğini belirtmiştik. Hellen dini doğu din kültürünün zenginliğinden esinlenmiş ve etkilenmiştir. Hellen dininde sınırlayıcı ve zorlayıcı bir unsur olmadığı için Anadolu ve Mezopotamya kökenli tanrı ve tanrıçalar Hellen dünyasına rahatça girebilmiştir.

Sürekli bir değişim içinde bulunan ayın, büyüüp küçülmesi, üç gece ortadan kaybolduktan sonra yeniden görünmesi gibi özellikleri, insanların yüzyıllar boyunca dikkatini çekmiştir. Doğa ve toplumda olan birçok olayı ayın hareketleri ile özdeşleştirmişlerdir. Biz bu çalışmamızda günümüze kadar pek incelenmemiş olan Men'in Nikomedeia'daki izlerini bulmaya çalışacağız.

Ay Tanrısı Men'in kökeni hakkında iki görüş öne sürülmüştür. Birincisi Tanrının Phrygia-Anadolu kökenli olduğudur²⁷. Afif Erzen Men'in kökeninin Hitit Dönemine kadar gittiğinden söz etmektedir ve buna kanıt olarak da Yazılıkaya, Malatya ve Kargamış kabartmalarındaki ay tanrısı motiflerini gösterir²⁸. Tarihin babası olarak kabul edilen M.Ö. VI. yüzyıl tarihçisi Herodotos Lydialıların kendi atalarını Ay Tanrı Men'e dayandırdıklarını söyler²⁹ ki bu ifade de Erzen'i destekler niteliktedir.

Ay Tanrısı Men'in kökenine ilişkin ikinci görüş ise Pers kökenli olduğudur³⁰. Lane'e göre Men ismi Perslerin ay perisi olan Mao'dan türemiştir³¹. Amaseia'lı coğrafyacı Strabon ise Pontos'ta Men'in kralların tahta çıktıklarında yemin ettiği tanrı olduğunu yazmaktadır³². Lane, Pontosluların kendilerini Perslerin varisi olarak gördüklerini, dolayısıyla kraliyet yeminini de bu geleneğe dayanarak gerçekleştirdiklerini öne sürmektedir³³. Lane bu bilgilere dayanarak Men'in Anadolu'ya İran'dan geldiğini ifade etmektedir.

23 Plin. Epist. X, 74,1.

24 Stephen Mitchell, "Imperial Bulding in the Eastern Roman Provinces", *Harvard Studies in Classical Philology*, vol. 91, 1987, s. 333; Anthony R. Birley, *Hadrian: The Restless Emperor*, Routledge, London 1997, s. 157-158.

25 Edward Gibbon, *The Decline and Fall of The Roman Empire*, Everymann's Library 1993, s. 105-108.

26 Ch. Marek, *Orbis Provinciarum, Pontus et Bithynia. Die römischen Provinzen im Norden Kleinasien, Sonderbände der antiken Welt*, Mainz am Rhein, 2003, s. 94.

27 Afif Erzen, "Ay Tanrısı Men'in Adı ve Menşei Hakkında", *Bellekten*, XVII, 65, TTK, Ankara, s. 1-14; W. M. Ramsay, *Cities and Bishoprics of Phrygia*, Vol.1, Oxford 1895.

28 Erzen, *a.g.m.*, s.4.

29 Herod. I, 94.

30 E. N. Lane, "Men", *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt*, 18:3, Leiden 1990, s. 2165-2178.

31 Lane, *a.g.e.*, s. 2166.

32 Strab. XII, 3, 31.

33 E. N. Lane, *Corpus Monumentorum Religionis Dei Menis III*, Brill, Leiden 1976, s. 113-114.

Anadolu'da Men'in tapınım gördüğü ve en çok belge bulunan bölge Lydia'dır. Özellikle Kula vadisi kült merkezi izlenimi vermektedir³⁴. Kültün yoğun biçimde görüldüğü bir diğer bölge ise Pisidia'dır. Özellikle Antiokheia'da tanrıya ait tapınım merkezi bulunmuştur³⁵. Strabon burada önemli bir Men tapınağının olduğunu söylemektedir³⁶. Diğer tapınım merkezi Galatia Bölgesinde bulunan Ankyra'dır³⁷. Yukarıda da söylediğimiz gibi Pontos'ta da Men kültürünün izleri vardır. Bu bölgelerin dışında Karia'da Aphrodisias'ta³⁸, Lykaonia-Kilikia'da³⁹ ve Bithynia Bölgesinde Iuliopolis ve Nikomedeia, Nikaia'da Men'e ait yazıtlar ve sikkeler bulunmuştur⁴⁰.

Men arkeolojik eserlerde Phryg kıyafeti olarak kabul edilen bir başlık, yüksek kemerli gömlek, manto ve tozluk giymiş olarak ve omuzları üzerinde hilal ile tasvir edilmiştir. Sakalsız ve genellikle omuzlarına kadar uzun saçlı, genç bir adam olarak gösterilmiştir (Resim 3). Çoğu kez bir elinde bir patera veya yeniden doğuşu simgeleyen çam kozalağı ya da gücün simgesi olan küreyi ya da Nike'yi tutmaktadır. Diğer eliyle bir mızrağa dayanmaktadır (Resim 4). Men at üzerinde (Resim 5-6), sabahları ötmesinden dolayı ay ile ilişkisini vurgulayan horoz üzerinde (Resim 7), oturmuş ve horozu yanında (Resim 3) ya da ayakta bir boğa başına basmış olarak (Resim 8) tasvir edilmiştir⁴¹. Aileyi koruyucu ve doğurganlığı simgeleyen rölyeflerde koçun üzerinde oturan Men'e dua eden çiftler tasvir edilmiştir (Resim 9). Phryg başlığı ve omuzlarının gerisinde bulunan hilal Men'in en çok görünen tasviridir⁴². Tanrının diğer tasvirlerinde yanındaki hayvanlardan biri de arslandır. Arslanın tanrının ayakları ucunda gösterilmesi, hayvanların ve özellikle vahşi hayvanların hâkimi olduğunu düşündürmektedir. Men Lydia'da şifa dağıtan tanrı olarak, Lydia ve Phrygia'da su ve ekin tanrısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Men burada, hem suların bereketle hem de ay ile taşkınlar arasındaki ilişkiden dolayı nehirler ile ilişkilendirilmiştir⁴³. Lydia, Pisidia ve Lykonion bölgelerinden çıkan yazıtlardan anlaşıldığına göre Men yeraltı dünyası ile de ilişkilendirilmiştir⁴⁴.

Men'in epithetlerini genitif formda olanlar ve sıfat gibi adı niteleyenler olmak üzere iki gruba ayırabiliriz. Genitif formdaki epithetlerin büyük bir kısmının, kutsal alan kurucusunun adından geldiği, yani anthroponim oldukları kabul edilmiştir. Men'in genitif formdaki epithetleri Pharnakou, Karou ve Tiamou'dur. Pharnakou epithetine biz Strabon'da rastlamaktayız⁴⁵. Drexler bu epithetin Pontos Kralı Pharnakes'i işaret ettiğini söylemiştir⁴⁶. Karou epithetini de biz Strabon'da görmekteyiz⁴⁷. Strabon Laodikeia ile Karoura arasında Men Karos tapınağı olduğunu söylemiştir. Ayrıca Attouda sikkesinin ön yüzünde yer alan Men betiminde Μην Καρου lejandı görülmektedir⁴⁸. Herodotos'ta⁴⁹ Kariyalıların efsanevi kurucusu Kar'dır. Karou epithetinin de bu kurucudan geldiği düşünülmektedir.

34 C. H. E. Haspels, *Higlands of Phrygia*, c.1, Princeton 1971, s. 167.

35 J. G. C. Anderson, "Festivals of Men Askaenos in Roma Colonia at Antioch of Pisidia", *Journal of Roman Studies* III, s. 286.

36 Strab. VII, 3, 31; VII 8, 19.

37 M. Arslan, *Galatia Krallığı ve Roma Dönemi Ankyra Şehir Sikkeleri*, Ankara 2004, no. 19-31; Hülya Boyana, "Antik Dönemde Ankara'da Tanrılar ve Kültler", *Tarihte Ankara Sempozyumu*, c. II, Ankara 2011, s. 560-561.

38 W. Drexler, "Men", *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae (LIMC)*, c. 6, Zurich 1992, s. 2698; B. V. Head, *A Catalogue of the Greek Coins of Caria, Cos, Rhodes, etc.*, London 1897, s. 34.

39 E. N. Lane, *Corpus Monumentorum Religionis Dei Menis* I, Leiden 1971, s. 143.

40 Hülya Boyana, *Bithynia Tanrıları ve Kültleri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1997, s. 193, 292.

41 Erzen, *a.g.m.*, s. 6.

42 W. H. Roscher, *Ausführliches Lexicon der griechischen und römischen Mythologie*, Leipzig 1884-86, s. 2688.

43 Ahmet Türkan, "Men, Mensis, Moon/Ay Tanrı Men, Özellikleri ve Kültü", *Ömer Çapar'a Armağan*, Ankara 2012, s. 341.

44 Lane, *a.g.e.*, s. 66-67.

45 Strab. XII,3,31.

46 Drexler, *a.g.e.*, s. 2752.

47 Strab. XII, 8, 10.

48 Drexler, *a.g.e.*, s. 2710; B. V. Head, *a.g.e.*, s. 65, no. 18-19. Lev. X.

49 Herod. I, 171.

Tiamou epithetinin ise özel bir ismin genitif hali olabileceği ya da Asur-Babil yeraltı sularının tanrıçası Tiamat olabileceği düşünülmektedir⁵⁰.

Tanrının adını niteleyen, ikinci grup epithetler ise Askaenos, Aksiottenos, Selmeenos, Vindieinos, Kaoualenos, Dolanos, Motelleites, Kolianokomenetes, Touietos, Goiseanos, Androneinos, İtalikos, Tyrannos, Katakththonios, Megas, Ouranios, Epiphanes, Phosphoros ve Patrios'tur.

Askaenos Men'in Küçük Asya'da en sık kullanılmış epithetlerinden biridir. Bu epithet Phrygia'daki Askanios, Askania gibi coğrafi isimlerle bağlantılıdır⁵¹. Askania Limne Bithynia Bölgesinde yer alan İznik Gölünün antik dönemdeki ismidir.

Aksiottenos epitheti ile, cezalandırıcı ve şifa verici olarak, en çok Lydia Bölgesi'nde ele geçirilen yazıtlarda karşımıza çıkmaktadır⁵². Kaoualenos epitheti Uşak'ın güneyinde bulunan Kaualenon katoikia (Elmacık?)'ta bulunan bir adak stelinde⁵³, Motelleites epithetine güneybatı Phrygia'da yer alan Motella/Metellopolis (Medele Köyü/Yeşilova)'te iki adak yazıtında geçmektedir⁵⁴. Selmeenos (Galatia'daki Gözören/Kozviran) kentindeki altarlardaki adak yazıtlarında⁵⁵, Vindieinos Konya civarında bir altar üzerinde Men ve yılan kabartmaları ile adak yazıtında⁵⁶, Androneinos epitheti Ankara'nın güneybatısında bulunan Androna (Topaklı) ile ilgili olduğu⁵⁷, düşünülmektedir. Bey, hükümdar, efendi anlamına gelen Tyrannos epitheti ise Lydia'da bulunmuş yazıtlarda geçmektedir⁵⁸. Men Pisidia, Lykonía, Kilikia ve Isauria'da bulunmuş mezar yazıtlarında Khthonios/Katakththonios epitheti ile karşımıza çıkmaktadır⁵⁹. Men'in gece ve karanlık dünya ile bağlantısı olduğu için, yeraltı tanrısı, ölülerin ve mezarların koruyucusu sıfatı verilmiştir.

Bu epithetlerin dışında Men'e θεος επι κοος (kulak veren, dinleyen tanrı), μεγας (büyük), ουρανιος (göksel), επιφανης (görünen) ve özellikle Antalya'daki mezar yazıtlarında φωσφορος (parlak) sıfatı ile bilici tanrı olarak, Pisidia Antiokheia'da (Yalvaç'ta) ó πατριος ημωνθεος yani baş tanrı olarak tapınım görmüştür. Ayrıca Phrygia ve Lydia'da bulunan belgelerde ise Men'e οσιος και δικαιος (aziz ve adil), σωτηρ (kurtarıcı) olarak tapınılmıştır⁶⁰.

Bithynia bölgesinde Nikomedeia'daki Kalburcu'da bulunan bir altarda ise Men karşımıza Dolanos epitheti ile çıkmaktadır⁶¹. Nikomedeia'da bu altarın bulunması burada Men kültürünün varlığını bize göstermektedir. Ayrıca yine Bithynia Bölgesinde Nikaia'da Men için bir sunu yazıtı ve iki de sikke bulunmuştur⁶², luliopolis'de ise 8 adet sikke bulunmuştur.

Bu epithetlerden Men'in Anadolu'da birçok tapınım gördüğü sonucunu çıkarabiliriz. Men kültüründe yerel tapınımın önemli bir yer tuttuğuna da işaret etmektedir. Epithetlerden anladığımıza göre, tanrının karakteri bölgelerde değişik yönleri ile karşımıza çıkmaktadır.

50 Banu Büyükgün, *Men Kültüyle İlgili Eskişehir, Afyon, Kütahya ve Pamukkale Arkeoloji Müzelerinde Bulunan Bazı Taş Eserler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2006, s. 29.

51 Erzen, a.g.e., s. 7; E. Oberhummer, "Askania 1", *RE II*, 2, Stuttgart 1931, s. 1610; Strab. XIV, 5,29; W. Ruge, "Askania 2", *RE II*, 2, Stuttgart 1931, s. 1610.

52 Lane, 1976, s. 73.

53 Drexler, a.g.e., s. 2714.

54 L. Robert, *Nouvelles Inscriptions de Sardes*, Paris 1964, s. 36.

55 J. G. C. Anderson, "Exploration in Galatia cis Halym", *JHS XIX*, 1899, s. 299, no. 220-221; Lane, 1964, s. 25, no. 17-19; Lane, 1971, s. 70-72, no. 107-109.

56 Lane, 1964, s. 48, no. 2.

57 Lane, 1964, s. 48, no. 1; 1971, s. 99, no. 157.

58 Lane, 1971, s. 15-18, no. 22-27.

59 Drexler, a.g.e., s. 2768.

60 Drexler, a.g.e., s. 2752.

61 Sencer Şahin, *Neufunde von Antiken Inschriften in Nikomedia (İzmit) und in der Umgebung der Stadt* (Münster: Dissertation, 1973), s. 121, no. 66.

62 Boyana, a.g.e., s. 293.

Omuzlarında ay ile tasvir edilen Men'e ait Nikomedeia'da iki sunu yazıtı bulunmuştur. Kalburcu'da bulunan, kalker taşından kaidede şöyle yazmaktadır:

Ἀγαθη τύχη	“ Uğurlu olsun;
Θεω Μηνί	Tanrı Men
Δωλανώ	Dolanos'a
Δωρον	Kreittios
Κρέιττιος	Markianos
Μαρκιανος.	Sundu”

Yağcılarda bulunan, şimdi İzmit müzesinin bahçesinde bulunan bir başka yazıtta ise Men'e sunulan yazıt şöyledir:

A[υρ.] Κλαύδιος Ἀκυλινος	“Aur. Klaudios Akulinos
.....
.....
.....
Τόν [Β]ωμόν [ά]νέ[σ]τη[σ]εν...	sunuğa Traianus
...[ε]κ των ιδίων ετους...	Hadrianus Kaisarus'un
Τραιανου Αδριανου [κ]α[ί]σα[ρος]yılında kendi cebinden dikti”

Kalker taşından yapılmış bu kaide İmparator Hadrianus döneminde adanmıştır. Bu sunu yazıtının M.S. 117 -138 tarihleri arasında adandığını söyleyebiliriz. Yazıtın üst kısmı çok tahrip olmuştur. Kaidedeki ay tasvirinden bu adağın Men'e adandığını anlamaktayız⁶³.

Nikomedeia'da bulunan bu iki sunu yazıtına dayanarak burada Men tapınımı olduğunu ve Dolanos epitheti kullanıldığını söyleyebiliriz. Ayrıca Bithynia yarımadasında kullanılan yöresel bir isim olan Dolanos⁶⁴ epitheti ilk defa Nikomedeia kentinde karşımıza çıkmıştır.

Tüm bu verileri toparlayacak olursak Ay Tanrısı Men aile, kadın, çocuk, bereket, doğurganlık, şifa ve yeraltı tanrısı olarak, adalet, ölülerin ve mezarların koruyucusu, dinleyen, büyük, göksel, görünen, parlak ve baş tanrı olarak tapınım görmüştür. Men'in kültü ile ilgili veriler Hellenistik ve Roma dönemlerine aittir.

Nikomedeia'da M.S. 2. yüzyıla ait sunu yazıtlarını, Nikaia'da M.S. 2.-3. yüzyıla ait Men sikkelerini, Iuliopolis'te bulunan Men sikkelerini ve Nikaia'da bulunan sunu yazıtını da dikkate alırsak Bithynia Bölgesinde de Men tapınımı olduğu sonucuna varabiliriz.

63 Şahin, *a.g.t.*, s. 125; F. K. Dörner, TAM IV, Vindobance 1978, s. 25, no. 73.

64 *A.g.e.*, s. 121.

KAYNAKÇA

- Akşit ,O., *Roma İmparatorluk Tarihi*, İstanbul 1985.
- Anderson, J.G.C., "Festivals of Men Askaenos in Roma Colonia at Antioch of Pisidia", *Journal of Roman Studies*, III, s. 267-300.
- Arrian. Arrianos, *Bithyniaka*, TLG CD ROM; California 2000.
- Arslan, M., *Galatia Krallığı ve Roma Dönemi Ankyra Şehir Sikkeleri*, Ankara 2004.
- Birley,A.R., *Hadrian: The Restless Emperor*, Routledge, London 1997, s. 157-158.
- Bosch, C., *İzmit Şehrinin Muhtasar Tarihi*, çev. Osman Nuri Arıdağ, İstanbul 1937.
- Boyana,H., *Bithynia Tanrıları ve Kültleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1997.
- _____, "Antik Dönem Ankara Tanrıları ve Kültleri", A.Ü.,DTCF Tarih Bölümü Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu, c. II, Ankara 2012, s. 557-575.
- Brandis, "Bithynia", *RE V*, Stuttgart 1897, s. 507-539.
- Büyükgün, B. *Men Kültüyle İlgili Eskişehir, Afyon, Kütahya ve Pamukkale Arkeoloji Müzelerinde Bulunan Bazı Taş Eserler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir 2006.
- Dio Cass. Dio Cassius, *Historia Romana*, Ed. Ionnes Melber, Lipsiae 1890.
- Drexler, H., "Men", *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae (LIMC)*, v. VI, Zurich 1992.
- Dörner, F.K., *Tituli Asiae Minoris, Tituli Bithyniae IV*, Vindobance 1978.
- Erzen, A., "Ay Tanrısı Men'in Adı ve Menşei Hakkında", *Belleten XVII*, 65, TTK, Ankara 1953, s. 1-14.
- Fıratlı, N., *İzmit Şehri ve Eski Eserleri Rehberi*, İstanbul 1970.
- F Gr Hist *Die Fragmente der griechischen Historiker*, Ed. F. Jacoby, Leiden 1962.
- Gibbon, E., *The Decline and Fall of The Roman Empire*, Evermann's Library 1993.
- Haspels, C.H.E., *Higlnds of Phrygia*, c.I, Princeton 1971.
- Head, B.N., *A Catalogue of the Greek Coins of Caria, Cos, Rhodes*, London 1897.
- _____, *Historia Numorum*, London 1911.
- Herod. Herodotos, *Historiai*, çev. Müntekim Ökmen, *Herodot Tarihi*, Ankara 1973.
- Imhoof-Blumer, *Monnaies Graecques*, Paris 1883.
- Kaya, M.A., "Anadolu'da Roma Eyaletleri: Sınırları ve Roma Yönetimi", A.Ü. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, c. XXIV, sayı.38, Ankara 2005, s. 11-30.
- _____, *Türkiye Tarihi ve Uygarlıkları II*, İzmir 2012.
- Klio *Beitrage zur alten Geschichte*, Berlin.
- Lane, E.N., "A Re-Study of the God Men, Part 1: The Epigraphic and Sceptural Evidence", *Berytus* 15: 5-58, 1964.
- _____, *Corpus Monumentorum Religionis Dei Menis I*, Brill, Leiden 1971.
- _____, *Corpus Monumentorum Religionis Dei Menis III*, Brill, Leiden 1976.
- _____, "Men", *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt*, 18,3, 2165-2178.
- Magie, D., *Roman Rule in Asia Minor*, Princeton 1950.
- Mansel, A.M., *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara 1984.
- Marcade, J., *RG: Recueil Général des Monnaies grecques d'Asie Mineure I*, Paris 1953.
- Marek, C., *Orbis Provinciarum, Pontus et Bithynia. Die römischen Provinzen im Norden Kleinasien. Sonderbände der antiken Welt*, Mainz am Rhein 2003.
- Memnon *Historia, Fragmenta*, TLG CD Rom, California 2000.
- Meritt, B:D.-Gery, H.T.,-McGregor, M.F., *The Athenian Tribute Lists*, Princeton 1939.
- Mitchell, S., "Imperial Bulding in the Eastern Roman Provinces", *Harvard Studies in Classical Philology*, v.XC1, 1987.
- Plin. Epist. Plinius, *Epistula*, TLG CD Rom, California 2000.
- Ramsay, W.M., *Cities and Bishoprics of Phrygia*, v. I, Oxford 1895.
- *RE Paulys Real Encyclopadie der classischen Altertumwissenschaft*, München.

- Robert, C., "Daidales", RE IX, 1903, s. 1266-1267.
- Robert, L., *Nouvelles Inscriptions de Sardes*, Paris 1964.
- Roscher, W.H., *Ausführliches Lexicon der griechischen und römischen Mythologie*, Leipzig 1884-1886, s. 2688.
- Ross, A.Ç., *Antik İzmit-Nikomedia*, İstanbul 2007.
- Ruge, W., "Askania", RE II,2, 1931, s. 1610.
- _____, "Nikomedea", RE XVII,1, 1936, s. 468-469.
- Skylax *Fragmanlar*, TLG CD Rom, California 2000.
- Sölch, J., "Bithynische Städte im Altertum", Klio XIX, Berlin 1925, s. 140-188.
- Strab. Strabon. *Geographica*, çev. A. Pekman, *Coğrafya*, İstanbul 1987.
- Şahin, S., *Neufunde von antiken Inschriften in Nikomedea (İzmit) und in der Umgebung der Stadt*, Dissertation, Münster 1973.
- TAM *Tituli Asiae Minoris*, Ed. F.K. Dörner, Vindobance 1978.
- Türkan, A., "Men, Mensis, Moon/Ay Tanrı Men, Özellikleri ve Kültü, Ömer Çapar'a Armağan, Ankara 2012, s. 333-348.

EKLER

Resim 1

Resim 2

Resim 3

Erzen, Res. 16

Resim 4

Erzen, Res. 12

Resim 5-6

Erzen, Res. 13-14

Resim 9

Lane 1971: Lev.2

Resim 7

Erzen, Res. 15

Resim 8

Erzen, Res. 6